

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Zalabai Zsigmond: Hazahív a harangszó

II.

FALUVILÁG, 1918–1938

1. A FALUKÉP

Nagy társadalmi és politikai mozgalmak vonultak át Ipolypásztón a tízes-húszas évek fordulóján, az élet azonban – természete szerint – élt, és élni akart tovább. A századfordulótól így alakult a község népességének száma:

<i>1900-ban</i>	1032 fő
<i>1910-ben</i>	1161 fő
<i>1921-ben</i>	1172 fő
<i>1930-ban</i>	1131 fő
<i>1936-ban</i>	1064 fő

Az 1919-es fordulat idején lényegében már „készen volt” a falu későbbi településszerkezete. A lakóházak száma 1900-ban 220, s hajszál híján ennyi 1938-ban is: 219. A századfordulótól 1919-ig fölépült huszonnyolc új, téglafalú, cseréptetős, a maga korában modern gazdaház (közülük huszonhárom már a tízes évek előtt is állt); hozzájuk a következő két évtizedben további tizennégy csatlakozott. Középületekkel is gyarapodott a falukép: nagy, emeletes vám- és pénzügyőrségi laktanyával, a szlovák iskola otthonával, a magyar kántortanító szolgálati lakásával. Az utóbbit az egyházi közösség emelte; volt gazdasági ereje arra is, hogy a harmincas években kétszer újjátassa föl a templom belvilágát. Ugyanekkorra készült el, megfelelve a forgalmas vámút követelményeinek, a pénzügyőr-laktanya melletti új Ipoly-híd. Vasútállomása, postája, távirdája van a községnek; később orvosa, sőt 1935-től gyára is, mivelhogy a századfordulón létrehozott, korábban Huszár vámosmikolai nagybirtokos tulajdonában levő tégláégetőt ekkorra korszerűsítette az állam. Az újjáépített gyár – évi teljesítménye hatszáz-ezer téglá – egynéhány családfőnek ipari foglalkozást nyújtott már. Mesteremberek, kisiparosok: öt kovács és gépész, négy cipész, kész asztalos, egy kőműves elégítik ki igényeit a lakóknak. Üzlet-hálózat: vegyeskereskedés, hentes- és rövidárubolt s egy Bata-féle cipőüzlet vonzza a környékbeli falvak vásárlóit Ipolypásztóra, ahol – mintha csak középkori vásártartó jogát elevenítenék föl újra az idők – a két háború között évente többször is tartanak kirakodó-, illetve marhavásárt. Jó üzlet után vagy a Szeleczy-féle vendéglőben, vagy a Hanza fogyasztási szövetkezet kocsmájában ihatták meg a felek az áldomást.

„Lakályos” falu a húszas-harmincas évek Ipolypásztója; ugyanakkor nem mentes a kor ellentmondásaitól sem. Fejlődött és „polgárosodott” ugyan, az élet más területein azonban változatlanul őrizte megkövesült alakzatait a múltnak. Összevetve az 1910-es és 1938-as fölmérések adatait, nemhogy lényegtelen módosulásokat, hanem kísérteties egybeeséseket találunk a foglalkozási csoportok, megélhetési formák között. Nyomtalanul vonult át a falu fölött három évtized...

	<i>1910-ben:</i>	<i>1938-ban:</i>
iparból él	30 kereső	30 kereső
kereskedelemből	10 kereső	9 kereső
közlekedésből	10 kereső	14 kereső
közszolgálatból	7 kereső	12 kereső
házi cseléd	13 kereső	12 kereső

Kimutat az 1938-as statisztika keresőket, anélkül, hogy pontosabban megnevezné kilétüket, az „egyéb” kategóriában is. Hogy ide kik tartozhattak? Élt a falumban a harmincas évek derekán huszonkét cigány család (119 fő). Érdekes: nem nomádok módjára. Tartósan megtelepedve illeszkedtek be a községbe. Akadtak köztük vályogvetők; általában azonban „úri cigányok”: muzsikusok voltak. Négy zenekarba verődve, a szezonban távoli fürdő- és nyaralóhelyeken pengették a cimbalmot, húzták a vonót.

Rajtuk és az előbbi statisztikában feltüntetett keresőkön kívül – akik inkább színezték, mintsem meghatározták a szociális rétegződést – a falu népessége őstermelőként élt tovább a Csehszlovák Köztársaság évtizedei alatt is. 1900-ban a mezőgazdaságban dolgozók között 419 főt írt össze a népszámlálás; 1938-ban majdnem ugyanennyit: 417-et. Hozzájuk számítva az eltartottakat – gyerekeket, aggokat, akiknek száma együttesen 348 fő volt –, a lakosságnak mintegy hetven százalékát tartotta el művelése a földnek.

A tehetőségnek nagyon is különböző szintjein persze.

2. CSELÉDEK, NAPSZÁMOSOK, TÖRPEBIRTOKOSOK

A legkeserűbb kenyeret az uradalmi cselédek, a Vilmos-major béresei ették. Feküdt ugyanis (közigazgatási-statisztikai szem-

pontból Ipolypásztóhoz csatolva, ám attól valójában külön életet élve) a község határában egy nagybirtok: a Fischer testvéreké. Területe 1918-ban kerek ezer magyar hold. Földjének művelői, állatállományának gondozói rokonai az Illyés által megrendítően ábrázolt „puszták népe”-nek: az uradalmi cselédségnek. A falu népi társadalmához valójában nincs sok közük. Idegenek ugyanis; messziről jöttek, isten tudja, honnan, hogy elszegődjenek kommenziós cselédnek, szerencsét próbálva az Ipoly menti tájon. Ők a legelesettebbjei a földművelésből élőknek. 1938-ban harmincnégy keresőt tart köztük számon az összeírás. Hogy mit kerestek? Évi szegődményük két öl tűzifa, tizenhat mázsa gabonaféleség: részint kenyérnekvaló, részint az aprójószág s a hízó elesége. Munkájuk fejében „szolgálati lakást” kapnak még; az uradalom cselédházaiban élnek, sötét, nedves, gyengén bútorozott szobákban, amelyekhez közös konyha társul, zsúfoltsággal és fáradt, ingerlékeny asszonyokkal. Ezeknek a nincstelen, föld nélküli agrárproletároknak a pénzkeresete a létminimumhoz ha elég. 150-180 koronát kapnak „fertyálonként”, negyedévenként – akkor, amikor egy kiló cukor 4,80-ba, egy kiló disznóhús öt koronába, egy liter bor ugyanannyiba kerül, hogy a cipőről, csizmáról, ruháról ne is szóljunk már.

Az uradalom gazdasági cselédei a falun kívül, vagy inkább: a falu „alatt” éltek, olyan szinten, mint az egykori házatlan zsellérek a jobbágyvilágban. Ám nemcsak ezt az anakronizmust őrizték meg és éltették tovább a korabeli Csehszlovákia társadalmi viszonyai, hanem azokat az állapotokat is, amelyek közé a feudalizmus kori parasztlét alkonyán került egy újabb társadalmi réteg, nevezetesen a „házas zsellérek”-é. Saját lakóházuk ezeknek, mint megnevezésük is mutatja, volt; bent éltek a faluban, de úgy, hogy házaik azon belül szinte újabb falucskát alkottak. Ipolypásztó településszerkezetét az 1770-es években az urbáriumrendezés alakította ki. Ekkor mérték ki a főutcára néző tágas, nagy jobbágytelkeket; ekkor – de külön tőlük, más falurészben – a zsellértelkek helyét. Nem a főutcán, hanem a templom mögötti, az Ipolyra lefutó, a terjeszkedést tehát akadályozó térségben sorakoztak egykor, sűrűn egymás mellé ragasztva, mint a fecskefészkek, az apró zsellérházak, szűk kis udvarokkal, melyeken jó, ha meg tudott fordulni egy szekér.

A településszerkezetnek ez a kettőssége – amely természetesen

tükre az anyagi erőnek, fokmérője a tehetőségnek – megmaradt a két háború között is. Otthonaik korszerűsítésére a gazdasági munkásoknak és napszámosoknak ekkor sem nyílt módjuk. Hajdani életlehetőségeiket nemcsak hogy konzerválta ez a kor, hanem még rontott is rajtuk. 1852-es adatok szerint falumban negyvenhat zsellérház állt. 1938-ban a napszámosok és mezőgazdasági munkások száma: negyvenkettő. Nem több, mint volt majd száz évvel korábban a zselléréké. Míg azonban 1860 táján, amikor a tagosítás nekik is juttatott földet, az utóbbiak egy „eszményi” (öt-hat holdas) zsellérbirtokon kezdhettek gazdálkodni, addig az előbbieket már jóval kisebb földecskéket művelhettek csupán. Időközben ugyanis szétaprózódtak: örökösödéssel osztódtak a zsellérbirtokok; egyiket a végrehajtó vitte el, másikat netán a rossz gazdálkodás. Így állhatott elő az a helyzet, hogy 1938-ra azoknak az őstermelőknek a száma, akiknek földje az egy katasztrális holdnyit sem érte el, huszonhat főre nőtt már.

„Vótak olyan szegény emberek, akik bizony nagyon gyöngén étek, mer hát akinek nem vót földje, hugyan is tudott vóna jó' ényi. Télen csak tuskózott, fát vágnyi járt. Munkáléhetőség nem vót ugy, mint máma. Hugyan ét még mégis? Ęmént részes aratónak, oszt megkereste az egész évi kenyérnekvalóját. Akkor a gazdákto harmados kukuricát pártót. Lött a malacának – mer hízóto azt nevét – elesége. Majnem mindén napszámos házná vót egy tehenke. Ha kenyérgabona vót, még egy kis hús, szalonna, zsír, még tej is, hát elédeget valahugy. De píze nemigen vót. Mibő is lőhetett vóna? Nem tudott elannyi sē búzát, sē növendék állatot. Tavasztó őszig napszámba járt. A napszámbér nem vót állandó. Mikor hugyan. Gépeléskor – cséplésbe – húsz korona; ha kosztot is kapott az embér, csak tíz. Kisebb munkáké még csak hét-nyóc. De még lőjjebb is szállt, mer ugy mondja a nóta, hogy »Öt korona a napszámja, mégis fodros a szoknyája...« Öt korona egy napra: gyēnge fizetség.” (A mezőgazdasági munkabér a harmincas évek Szlovákiájában napi átlagban 8,98, Csehországban viszont 13 Kč volt.)

Mint említettem már, a tagosításkor egy zsellérbirtok öt-hat hold körül mozgott. Negyvenhat főnek jutott akkor ilyen nagyságú földterület. 1938-ig ebben a birtokkategóriában is rosszabbodott a helyzet: szintje alatt az 1860-as évekbeli zsellérlétnek – mindössze egy-öt holdon – hatvan törpebirtokos küszködött a sorssal, ugyanúgy rászorulva az alkalmi munkákra, mint a napszámosok.

Harmados kukoricát pártoltak ők is, vagy földet műveltek felesben, hogy birtokoskáiik sovány jövedelmét pótolják valamivel. Hozzászámítva e hatvan törpebirtokoshoz a már említett huszonhatot is, akinek birtoka talpalatnyi, egy holdon aluli volt, s arányítva e nyolcvanhat föt az 1860-as évek zselléreinek számához, a negyvenhathoz, láthatjuk, hogy a falu szegényembereinek a száma egy-két emberöltő alatt – ide vezetett a birtokaprózódás – csaknem a duplájára nőtt.

Öt-tíz holdon gazdálkodó földművest harminckettőt tart számon az 1938-as statisztika. Ez a birtokkategória, ha nem túlságosan népes a belőle élő család, lehetővé teszi már az önellátást, s részben a piacra termelést is. E kisgazdáknak módjukban állt tartani egy-egy anyakocát a malacaival, melyek hoznak némi pénzt a házhoz, vásárra egy-két növendék marhát, négy-öt juhot s általában két tehenet, melyeket nemcsak fejnek, hanem – lófogat híján – igaznak is. Mindazonáltal rászorult volna még ez a réteg is arra (hát még a törpebirtokosok, a kisföldűek és a föld nélküli napszámosok!), hogy az ő életkörülményeiken, gazdálkodási lehetőségeiken is javítson a csehszlovák földreform-politika.

Az 1919-es lefoglalási törvény alapján Szlovákia magyarlakta területein 325 000 hektár földet sajátította ki (vásárolt föl a volt nagybirtokosoktól) az állam, hogy az agrárreform során kiossza azt a földnélküliek és a kisföldűek között. Ebből a területből azonban a magyar földműves lakosság alig kapott többet húsz százaléknál. Ipolypásztón ugyan sor került némi földosztásra, „reform”-nak azonban mindez aligha nevezhető, hiszen a Vilmos-major ezer magyar holdjából mindössze ötvennégy katasztrális holdnyit juttattak a falu agrárproletárjainak, akikről aztán ezt a dűlőt így is nevezték el: *Proletárok*. Másutt, például a közeli Ipolyszakálloson, nem maradtak ennyire érintetlenek a nagybirtokok; ám ott meg arra derült fény, hogy a földosztást a polgári csehszlovák rendszer egyik legbefolyásosabb politikai csoportosulása, az agrárpárt (hivatalos nevén a Republikánus Földműves- és Kisgazdapárt) egyrészt csak választási hangulatkeltésül, korteskedés céljaira, voksszerzésre használja ki, másrészt meg arra, hogy – rovására a magyar földműveseknek – a cseh és szlovák gazdagparasztság pozícióját erősítse meg ezen a vidéken is. „Az uralkodó burzsoázia diszkriminációs intézkedései – írja a korabeli nemzetiségi politikát jellemezve V. Plevza – különösképpen a mezőgazdaságban voltak érez-

hetők (...) mégpedig a földreform megvalósításával összefüggésben (...) A magyar lakosság ki volt téve a magyar nagybirtokosok (...) valamint a maradékbirtokok tulajdonosai (többnyire agrárpárti csehek, volt legionáriusok – Z. Zs.) kénye-kedvének, miközben a dél-szlovákiai úgynevezett kolóniák összefüggő hálózata az állam bőkezű támogatásában részesült.”

Ipolyszakálloson az 1925-ös választások előtt kezdett nagy propagandába az agrárpárt, hogy földosztással csábítsa a szavazókat a maga táborába. 1925-ben ki is osztottak háromszáz holdat a község népének. 1928-ra újabb földkimérést ígértek: 518 holdról lett volna szó. Száznolcvan magyar földműves nyújtott be igénylést, befizetve az illetéket, a száznolcvanszor hat koronát. Behajtottá az agrárpárt a holdankénti ötvenkoronás részvényeket is, a nép pedig várta, hogy kezébe kerüljön a föld. Azt ugyan várhatta! Futótűzként terjedt a faluban a földhivatali végzésről a hír, miszerint a helybeliek közül húsz-huszonketten ha részesülnek majd a felosztandó birtokból. Július másodikán a kijátszott, elkeseredett földigénylők gyűlésen tiltakoztak a döntés ellen; kis híján agyonverte a száznolcvan fős tömeg a jegyzőt. Másnap csendőrség szállt ki a faluba; több embert kihallgattak, másokat bíróság elé állítottak. Annyi eredménye a megmozdulásnak mégis csak lett, hogy a földhivatal a szakállosi parasztnépnek is juttatott mintegy száz holdat: a többi négyszáztizennyolc azonban az idegen jegyzőé és postamesteré, a messziről jött telepeseké és a lontai jövevényeké lett.

Ezek után, bár pénzt a hivatal visszafizette, áldozataként a választási manipulációnak elfordult a nép az agrárpárttól, s 1935-ben már ilyen választ adott tetszetős ígéreteire: „*Elűszott a föld – elbukott a párt.*” Mindez persze a népeleten, a kedvezőtlen birtokviszonyokon nem változtatott. Azok az elodázott földreform miatt éltek megkövesülten tovább, s a már többször említett birtokprózódás folytán annál inkább rosszabbodtak, minél inkább távolodtak az évtizedek a századfordulótól.

3. A GAZDARÉTEG

Tágas, nagy, ezerkétszáz négyszögöles, mérnökileg rendezett szalagtelkeket mértek ki az ipolypásztói jobbágyoknak házhelyül az

1770-es évek urbáriumrendezése után. Ezeken a portákon sorakoztak (és sorakoznak jórészt még ma is) azok a századfordulón, kisebb részben pedig a két háború között épített téglafalú, cseréptetős, tornácos és előkertes, nem ritkán díszes homlokzatú parasztházak, amelyekben a falu módosabb földművesei éltek: a gazdák. „*Ēső ház*”-ból (tiszaszobából), konyhából, „*hátsó ház*”-ból (nappaliból-hálóból) álltak az épületek. Helyiségeik belvilága nagy (eléri az öt-hat méter hosszúságot is); a szobák padlózata deszka, a konyha talaja mintás kőlapokkal van kirakva. A hármas osztatú lakóházhoz kamra tartozik még; végében áll a szobák ablaka előtt végigfutó „*hambit*”-nak, tornácnak. A kamra mögött – egybeépülve vele, de alacsonyabb tetőszerkezettel – gazdasági épület követi a ház folyását; benne lóistálló, tehénistálló, a kettő között pedig tágas pajta, amelybe a sarkig tárható nagy deszkapapun könnyen befarolhat egy szénával megrakott szekér is. Mennyezete a pajtának nincs; hosszú nyelvű villákkal könnyen föl lehet adogatni az istállók padlásterébe a takarmányt. Itt, a pajtában állt a kézi meghajtású répavágó s nagy lendkerékbe szerelt guillotine-késeivel a kézi- és lábmeghajtású szecs kavágó. Az istállóépület végében szín, „szárazhely”: otthona hengernek, boronának, ekének, vetőgépek.

A gazdasági épület után a szérú következik. E kemény talajú, kapával nyesegetett, gaz és fű nélküli térségben álltak valaha a földdekről hazafuvarozott kékék piramisai: az asztagok. Itt duhogott a cséplőgép, telhetetlenül nyelve a félkereszteket, ontva a csípős port, a szűrős töreket, a szalmát, melyet szép formájú kazalba raktak a tűző napon izzadó férfiak. Visszafordulva a szérú és a konyhakert határán az utca felé, a tehénistállóval szemközt a trágya-dombot találta az ember. Része, mi több: értéke volt ez is a parasztportának, növelője a földek táperejének, hiszen a műtrágyát a gazdák inkább csak hallomásból ismerték még. A „*ganaj*” után, a pajta és a lóistálló magasságában a baromfi- és sertésólak álltak. A lakóépülettel szembeni udvarrészben újabb épületegyüttes: az „*Ēső ház*” vonalán az „*Ēső kamra*”, a konyhával szemközt a döngölt földű, csapott talajú, a mindennapi élet színteréül szolgáló „*kiskonyha*”, végül pedig, frontján a „*hátsó ház*”-nak, egy újabb szárazhely: szín favágásra, fatárolásra, fedél alatt tartására sokféle eszköznek, holminak.

Kik voltak, kikből és hogyan lettek a gazdák, lakói a fõnt leírt portáknak?

Utódai õk – néhány kivételtõl: polgári életbõl jött gazdálkodótól vagy (ilyesmire is volt példa) magát a zsellérleltbõl felküzdött gazdaembertõl eltekintve – az egykori jobbágyoknak: az egész- és féltelkeseknek. Falumban egy eszményi (örökösödéssel még nem osztódott) jobbágytelek huszonnégy holdból állt; alkonyán a húbéri világnak ugyanennyit mért ki az egésztelkes jobbágyból gazdává elõlépett szabad parasztnak az 1863-as tagosítás. A közel ötvenfõs gazdaréteg zõme – bár néhány aránytalanság akadt – nem nagygazda, hanem jó gazda, aki a maga (és elõdei) puritán paraszterkölcseinek, földszeretetének, munkabírásának, szívósságának, gazdálkodó tehetségének köszönhetően át tudta vészelní azokat a veszélyeket (birtokaprózódás, eladósodás, végrehajtó), amelyek a tagosítás és 1938 között leselkedtek a parasztemberre. Leszármazottai õk a húbéri világ sokat próbált, de mégiscsak földhöz jutattott jobbágyainak, akik évszázadok alatt eltanulták a gazdálkodás tudományát, s kialakult bennük az a képesség, hogy megfeleljenek az önellátás-önfenntartás és a szolgálat: a természet- és pénzbeli adózás kettõs feladatának.

Persze nem csupán (s nem is elsõsorban) olyan értelemben utódai a telkes jobbágyoknak a gazdák, hogy legtöbbjük családi neve az úrbéri tabelláktól kezdve a tagosítási jegyzõkönyvön át az e századi gazdalajstromokig naposabb oldalán bukkan föl a parasztvilágnak, hanem olyan értelemben is, hogy birtokuk nem – vagy nem sokkal – haladja meg az egykori jobbágytelkek nagyságát. 1852-ben falumban huszonnyolc féltelkes jobbágyot írt össze a statisztika. A tagosításkor ugyanennyien vághattak neki – tizenkét holdnyi birtokkal – a szabad paraszti életnek. Az egykori fél- és háromnegyed teleknek megfelelő birtokkategóriában (tíz-húsz hold) 1938-ban huszonöt gazda művelt földet Ipolypásztón. Nem több, mint 1860 táján. Egész telket – huszonnégy holdnyit – huszonkilenc egykori jobbágytak mért ki a tagosítás. 1938-ra az egykori egész teleknek többé-kevésbé megfelelő birtokkategóriában, vagyis húsz-harminc holdon, tizenheten gazdálkodtak már csupán. Fõljobb kevesen léptek (harminc-negyven hold közötti földje két gazdának, negyvenen felüli ugyancsak kettõnek, ötven körüli szintén kettõnek van); annál többen viszont lefelé. Hiszen a birtokaprózódás (amely

a jobbágykor után elterjedt leányági örökösödéssel még inkább fokozódott) nemcsak a zsellérgazdák sorsát szabta meg, hanem a tehetősebb rétegeket is. Sokan csúsztak le a hajdani egészszelkesek utódai közül a tíz-húsz holdas gazdák szintjére; abból a kategóriából meg a még alacsonyabbakba, amit bizonyít az is, hogy – mint említettem – 1863-hoz képest századunk harmincas éveire azoknak a száma, akik egy hajdani zsellérföldnek megfelelő (vagy annál kisebb) birtokon gazdálkodnak már csak, megduplázódott: negyvenkilencről nyolcvanhatra nőtt.

A húszas-harmincas években (hisz az akkor nagypapa korú emberek még személyesen éltek meg a jobbágyvilág alkonyát és a tagosítást), a családi emlékezet révén mindenki pontosan le tudja vezetni, hogyan alakult – csökkent, osztódott, kopott el – elődei kezén a földvagyon, s hogy miképpen jutott ő abba a sorsba, amelyet élni kénytelen. Ebben a faluvilágban, amelyben birtokkategóriák nagyságának ingatag voltát mélyen bevészte mindenki tudatába a kollektív emlékezet, s ahol a kapitalizmus talaján sem jöttek létre olyan éles különbségek az őstermelésből élők egyes rétegei között, mint például – ahogy Erdei Ferenc vagy Veres Péter könyveiből tudjuk – az Alföldön (ott a parasztnábobokat egy világ választotta el a törpebirtokosoktól), a „gazda” nem a gazdagparaszt, nem a basaparaszt jelölője, hanem azé a középparaszté, aki – egyelőre – „birtokon belüli” még. Csak ezzel tudom magyarázni (keresve, de nem találva a falu egyes rétegei közötti harcnak a nyomát), hogy a földtelenek és a kisföldűek szociális indulata nem a középparaszt ellen irányult, hanem az úri politika csinálói ellen, akik – láthattuk, miként – kirekesztik őket a földhöz jutásnak a lehetőségéből.

Annak nyomai, hogy a gazdák volt úrbéresek ivadékaik tudják és vallják magukat, nemcsak a családi emlékezetben maradtak meg, hanem a munkaszervezetben is, amely a két háború között sok tekintetben őrizte még a jobbágyvilág faluközösségi emlékeit és gazdálkodási gyakorlatát. Annak idején az úrbéresek testületbe tömörültek, amelynek képviselnie és intéznie kellett közös ügyeiket: felfogadni a csőszet, a pásztort, a kanászt. Hasonló módon választották falumban a közalkalmazottakat a két háború között is. A juhászszal például a „juhosgazda-társulat” kötött szerződést, élén a gazdák közül választott „juhbíró”-val. A juhászház és az akol egykor az úrbéreseknek, 1918 után pedig a gazdáknak volt közös tulaj-

donában. Változatlan maradt a pásztoemberek javadalmazásának módja: fizetségüket továbbra sem pénzben kapták (ahogy ez a kapitalista pénzgazdálkodás viszonyai között várható lett volna), hanem természetbeni járadékban. Búzában, száma után az állatoknak.

Fűződnek jobbágykori szokások a szőlőgazdálkodáshoz, a szüret-hez is. Régen a szüretet – hogy a dézsmát behajthassák a jobbágyokon – kötelezően egyszerre, egyazon napon kellett kezdenie mindenkinek. Olyannyira fönmaradt ez a szokás, hogy a külön szüret elképzelhetetlen volt nemcsak a húszas-harmincas, hanem még a későbbi évek Ipolypásztóján is. Valaha, hogy az uradalom hajdúi ellenőrizhessék, ki tette be lábát idő előtt a szőlőbe, az „érés alá” végzett kapálás után kötelező volt elgereblyézni a tőkék közét. Megtette ezt édesanyám (persze már csak azért, hogy „fajin” legyen a szőlő) gyermekkoromban is. Átnyúlott a jobbágyvilágból századunkba a szőlőcsősz-fogadás gyakorlata. A régi állapotot idézi vissza még a terminológia is: a szőlő vigyázására felfogadott napszamosokat ugyanis nem csősznek nevezték, hanem „pásztor”-nak: „szőlőpásztor”-nak. Augusztus vége felé a borosgazdák gyűlést tartottak – akárcsak egykor az úrbéres testület hogy megválasszák a szőlőpásztorokat. Öt-hat hétig az ő gondjaikra voltak bízva a szőlők. A faluhoz közelebbi Pincés-hegyen általában ketten, a távolabbi Prücskös-hegyen hárman vigyázták a termést. Éjjel-nappal kinn tartózkodtak a hegyen, kunyhóban vagy a „hajlok”-ok (pinceházak) valamelyikében húzták meg magukat éjszakára. Járták a szőlőket, távol tartva tőlük a gyereknépet, a tolvajokat; puskával riogatták a falánk seregélyeket, mohó madarakat. Fizetségüket természetbeniben kapták ők is; tíz-tizenöt kiló búza járt nekik minden egyes gazdától, attól függően, mekkora volt az illető szőleje. Javadalmazásukhoz (jobbágykori formája ez is a fizetségnek) hozzátartozott a „soros koszt”: naponta más-más gazda asszonya főzött rájuk. Ennek rendjét az a négy „hëgypógár” szabta meg, akiket maguk közül választottak a szőlőbirtokosok. Feladatuk volt e hegypolgároknak a szőlőpásztorok munkájának ellenőrzése is. Ők viszont a „hëgybíró”-nak voltak alárendelve, akinek a teendői közé többek között az tartozott, hogy behajtsa a gazdáktól a szőlőpásztoroknak járó gabonát.

Miben nyilvánultak még meg az egykori úrbéresség emlékei?

Hogy templom- vagy parókiajavításkor a gazdákra közmunkát szabott ki a presbitérium, vagy hogy a gyülekezet tagjainak évente

kellett fizetniük az adót, abban az egyházi robot, illetve tized egykori gyakorlata élt tovább. (Az egyházi adót a föld nagysága, a személyek száma és az állami egyenes adó alapján vetették ki a családfejre. A hangsúly a természetbenin, a búzán volt. Holdanként két és fél kiló, személyenként hét és fél kiló, páronként két kiló járt belőle a lelkész, kántortanító, harangozó javadalmazására s az egyházi épületek fenntartására, javíttatására. Adataink a negyvenes évek elejére vonatkoznak. A pénzadó ekkor személyenként egy pengő volt, illetőleg az állami adó tíz százaléké.) Hogyan is jellemezte a jobbágyi köteleességeket 1848-ban Fényes Elek? A paraszt tartja a helységekben „*a plebánust, prédikátort, ő fizeti az oskola mestert (...) mező, erdő kerülőket, pásztorokat; határbeli útjait, hídjait (...) jókarban tartani köteles...*” Nos: élt tovább a községi robotnak a maradványa, a községi közmunka a polgári Csehszlovákia Ipolypásztóján is. Tavasszal s aratás előtt kidoboltatta a bíró: a határnak erre és erre a pontjára ennyi és ennyi fő rendeltetik ki, hogy kivágassanak az utakat benövással fenyegető bokrok, betöltsenek a kátyúk, kitisztíttassanak a kutak.

Végül: a jobbágykori munkaszervezet és szemlélet továbbélésének bizonyítéka az is, hogy a középparaszt, ha csak nem torlódik össze feje fölött sürgős, egymaga és családtagjai által el már nem végezhető „*dolog*” (munka), nem váltja ki magát pénzzel a munkából: együtt dolgozik a fölfogadott kapásokkal, aratókkal; továbbá, hogy a föld művelését és egyéb teendőinek sorát általában a bérmunka (a pénzbeli fizetség) kiiktatásával szervezi meg: hordáskor, „gépeléskor”, kukoricatöréskor, répaásáskor vállalja inkább a társas munkát, a kalákát, szellemében a faluközösség által szentesített szokásnak, mely szerint kölcsönmunka – visszajár.

Sokféle nyoma maradt fenn tehát szülőfalumban annak, hogy a középparaszti gazdaréteg genezise az egykori úrbéres világba (s az annak vagyoni állapotait, birtokkategóriáit újból, még egyszer és utoljára rögzítő tagosítási korszakba) nyúlik vissza. E gazdavidág megítéléséhez tudnunk kell persze azt is, hogy az Ipoly-Garam közti termékeny területen egy hajdani jobbágytelek: egy huszonnégy holdnyi birtok nagy értéket képviselt. Nem olyan értéket persze, mint a felhalmozott tőke, amely önmagától szüli – révén a kamatoknak – a jólét adottságát és további távlatát; hanem olyan értéket, amely a beléje fektetett munka mennyiségének és minőségének arányában: a dolognak, a dolognak és megint

csak a dolognak az arányában hoz hasznót csupán, ám amely biztonságot nyújtó védőkerete mégis a középparaszti létnek. Azok a volt jobbágyból szabad paraszttá előlépett gazdák, akik ezt a birtokot nemcsak megőrizni, hanem valamivel gyarapítani is tudták, jó megélhetési alapot teremtettek utódaiknak, akiket aztán szerencsés módon emelt még följebb a századforduló nagy gazdasági konjunktúrája, amikor is a gabona fölvásárlási ára harminc, sőt ötven százalékkal szökkent föl, s emelkedett közben a hizlalásra fogott állatok és a gyapjú átvételi ára is – az utóbbié nem kevesebbel, mint kilencszáz (!) százalékkal. A mezőgazdasági termékek iránti fokozódó keresletnek és az átvételi árak növekedésének az eredményeképpen jöttek létre azok a tágas portákon álló, a maguk korában korszerű, módos parasztházak és a hozzájuk kapcsolódó gazdasági épületek, amelyeket korábban jellemeztem már.

De hogyan alakult a középparaszti sors a századfordulótól a harmincas évek végéig? Sokféle gond-baj állta útját a további fejlődésnek. Kirobbant egy világháború, amelynek persze áldozatul esett a gazdasági élet is. A fordulat utáni pénzbevéltás nagyarányú – ötvenöt százalékos – bankjegydézs mával járt; új pénzt a régiért rosszabb arányban adtak, mint egy a kettőhöz. 1918 után a telekkönyvek a magyarországi föld- és adóhivatalokban maradtak. Új telekkönyvi rendezésre, amely a földek minősége, valós hozamképessége alapján szabja meg az adókulcsot, az Alsó-Ipoly mentén csak a harmincas évek elején került sor. Addig sok bajuk volt a gazdáknak az adóhivatallal. Pénzt szerezni – de miből? Rét, kaszáló a századforduló Ipolypásztóján mindössze ötvenegy holdnyi van csupán. Később elfogy ez is: a két háború között ki se járt már a tehéncorda. Hogy hová tűntek a rétek? Felszántották, hogy gabonatermesztésre hasznosítsák őket. Búzaeladás volt tudniillik a középparaszt legfőbb jövedelmi forrása. Új szántókat feltörni a két háború között azonban nem lehet már; a terjeszkedési szándéknak útját állja a véges faluhatár. Akadályozza a hatékonyabb termelést, hogy a tagosítás óta (amely a kisebb parcellákat egybevonta) az öröklések folytán megint csak szétaprózódtak a földek. Egy-egy húszholdas ingatlan ugyanennyi, sőt általában jóval több talpalatnyi, nadrágszíjnyi földre, apró parcellára szakadtan szóródik szét különböző pontjain a határnak. A század technikai forradalma eléri, ám éppen hogy csak megérinti a falut. Szecska- és

répavágót, kukoricamorzsolót vásárolnak ugyan a jobb gazdák (de kézi meghajtásút, amikor a korszerűsített csehországi nagygazdaságokban villanymotorok helyettesítik már az emberi erőt!); vannak portáikon gabonatisztító rosták, konkolyozók; ló vontatta lucernakaszáló gép is, vetni vetőgéppel vetnek már – de lovakkal, sőt a kisebb gazdák tehenekkel szántanak (az uradalmakat gőzekék, Csehországban meg már traktorok járnak), s hagyományos módon, kaszával aratnak. Ami a technika áldásai közül újnak mondható, a legnehezebb munkák közül valójában a cséplést érinti csupán. (1935-ben két traktor hajtotta cséplőgarnitúra, két gőz- és hét motoros cséplő volt a faluban; tulajdonosaik gabonatedért vagy -tizenegyedért vonultak masináikkal egyik szérűről a másikra.) A gépesítés alacsony foka, a földek széttagoaltsága, a drága műtrágyák hiánya kemény munkára kényszerítette a középparasztot, hogy ne maradjon le – főként gabonatermesztésben – abban a versenyben, amelynek iramát a jól felszerelt, gépesített csehországi gazdaságok diktálták.

Mit természetek leginkább a falumban?

Gabonát. Szem előtt tartva az önellátás és a piacra termelés kettős követelményét, főleg búzát. 1935-ben a gabonával bevetett terület nyolcvan százalékán diószegi, székácsi, újszászi, Tiszavidéki búzafajták hullámaikat terelgette a szellő. Előveteményként lóhere, lucerna, bükköny került a földre, amelynek holdankénti átlagos búzahozama kilenc mázsa körül mozgott. Tíz-tizenöt holdas gazda családi erővel általában le bírta aratni; nagyobb birtokon egy vagy több pár részes aratót is föl kellett fogadni. Munkájukért a szemnek a tizedét kapták. A termés további tizedével a cséplőgép tulajdonosát elégítette ki a gazda. Ahány főből állt a családja, annyszor három-négy mázsát tett félre gabonafejadagnak, kenyérnek valónak a jövő nyárig. Meghagyta a búzából végül a vetőmagot; a terményfölösleget pedig eladta. Ennek árából fizette az adót; ebből ruházkodott, ebből vette meg a család lábbelijét. Erre a pénzforrásra, ha balul ment dolga a világnak, ráült természetesen a kor rossz szelleme. 1930-ra a gazdasági válság előtti állapotokhoz képest hetvenegy százalékkal szállt lejjebb a búzaár; esett a rozse is, harminchat százalékkal.

A válságot a kormány úgy igyekezett kiküszöbölni, hogy a szabad kereskedelmet megszüntette, s létrehozta állami felügyelettel a gabonamonopóliumot. A nyilvántartásba vett gazdáktól

hús mázsa gabonát rögtön a cséplés után átvett a Társaság; a további gabonamennyiséget negyedévi részletekben vásárolta föl. Ez ugyan jót tett az Ipoly menti gazdáknak; az az intézkedés viszont, amely szerint a Társaság a gabona felvásárlási árát a fővároshoz viszonyított távolság szerint szabta meg, veszteséggé vált. E furcsa árpolitika következményeképpen állhatott elő az a helyzet, hogy míg 1935-ben Léván 150 korona egy mázsa búza átvételi ára, addig Ipolyságon már csak 148... (A sörár-
páért – átlagos hozama holdanként négy és fél mázsa volt – 110, a rozsért szintén 110, a zabért 104 korona körüli összegeket fizettek 1935-ben vidékünk lévai, zselizi, ipolysági, oroszokai átvevőhelyei.)

A cseh tőke érdekeit védő, egész Szlovákiát sújtó gazdaság- és árpolitikai intézkedések természetesen a magyar parasztságot sem kímélték. Szlovákiában több olyan adónem maradt érvényben, amelyet Csehországban (mivelhogy az korábban nem volt része Magyarországnak) vagy nem is vetettek ki soha a népre, vagy pedig amelyet, lévén félféudális jellegű, a köztársaság megalakulásakor eltörölt a polgári rend. A „republika” első esztendeiben például Szlovákiában behajtották a vagyoadót, Csehországban viszont nem. A kereseti adó itt tíz százalék volt, ott csupán négy. Új adónemnek számított 1918 után tájainkon a húsdó: sertésvágás engedélyezéséért tizenkét koronát kellett fizetnie a parasztnak. Súlyos tehertételként jelentkezett a (szintén igazságtalanul, nem egyenlő mértékben kiszabott) szeszadó. Kétszáz literig a bortermés adómentességet élvezett; azon túl azonban literenként, mint 1935-ös adatok ránk hagyták, 1,60 Kč-t kellett fizetni – akkor, amikor egy kiló fehér otelló ára mindössze egy korona volt, egy kiló oltott szőlőé 1,50, s amikor az újbor árának (3,50–4,50 Kč) még a harminc százaléka sem fedezte a literenkénti adót. Múltbúvárlásaim során kezembe akadt egy „adóbeszedési napló”, amely szerint K. L. huszonhárom holdas ipolypásztói gazda 1936-ban 613 korona adót fizetett. Ebben az összegben a boradó nem foglaltatik benne. Márpedig – lévén falumban majd mindenki szőlőbirtokos – bora mindenképpen volt, s inkább több, mint kevesebb ötszáz liternél. Ez esetben viszont az „állami egyenes adót” és a szeszadót egy jó téhén eladásával sem tudta betakarni. S ez még csupán a cseh-szlovák adóteher, annak sem valamennyi formája. K. L.-nek – mint minden olyan falumbeli, minden olyan Ipoly menti embernek,

akinek birtokait kétfelé vágta az államhatár – ráadásul kétfelé kellett adóznia. 1927-ig koronában, ezt követően pedig – termésének egy részét odaát adva el – pengőben fizette be a vámomikolai jegyzőségen a Magyarországnak járó adót.

Jobbágyteleknyinél nem sokkalta nagyobb birtokának védőgátjai mögött önállóan, szabadnak tudta magát a gazdaember. Úgy volt szabad, mint madár a kalitkában. Azon belül úgy mozgott, ahogy személyisége: tudása, tapasztalata, gazdálkodó tehetsége, tervezőkészsége, jövőbe látása vezérelte. Ő szervezte, ő irányította s nagyrészt ő maga végezte mindmeggannyi munkafolyamatát a földművelésnek, az állattartásnak. Ám ugyanekkor sokféleképpen határozta meg életét a kalitkán kívüli világ, fölállítva a követelményt, hogy élelemmel lássa el, és – hívják bár azokat dézsmának vagy adónak – szolgálataival tartsa fenn a soros uralkodó rendet. A tehetőségnek viszonylag magas és kiegyensúlyozott szintjén élte meg a két háború közötti Csehszlovákia faluvalóságát a középparaszti réteg. Ám erejét megfeszítve kellett küzdenie azért, hogy birtokon belül maradjon, hogy földjeit megőrizze, s hogy a fő jövedelemforrásban, a gabonatermesztésben tartsa úgy-ahogy a lépést a gépesített, műtrágyát használó, kapitalizálódott nagybirtokokkal. Mi volt valójában a középparaszt számára a két világháború közötti időszak? Erőt, kitartást, szívósságot, állóképességet próbára tevő nagy versenyfutás. Olyan verseny, amelyben – Jócsik Lajos hasonlatával élve – ökrös vagy lovas kocsival kell a gépkocsit beérni.

4. GAZDA SZEME HIZLALJA A JÓSZÁGOT

A hagyományos paraszti gazdálkodás rendjét a gabonatermesztésen kívül elsősorban az állattartás szabta meg. A két háború közötti Ipolypásztón, legyen szó akár kis, akár nagyobb gazdaságokról, nemigen tapasztalni a szakosodott földművelés jeleit. Dohány- vagy dinnyetermesztéssel elvéve ha foglalkozik valaki; virágzó kertészkedés, mint a Mátyusföld néhány községében, nem alakult ki. Kendert csak kicsiben, házi feldolgozásra termesztettek. Cukorrépával próbálkozott ugyan egy-két gazda, hogy aztán csalódottan mondjon le róla: sok vele a bajmólódás, van esztendő, hogy másodszori-harmadszori vetés után kel csak ki, s lerágja

akkor is, permet híján, a répabogár. Kiásása – kettős szigony-nyal szedik ki a földből – fáradságos; pucolása, lefejelése szintúgy. Különbösen is az oroszok cukorgyár, amely három-négy hétig üzemel mindössze egy-egy idényben, megszabott területre ad csak ültetési engedélyt, főleg a nagybirtokosoknak. Takarmányrétet vet hát inkább a parasztember, téli eleségül állatainak. Kukoricát: „ló-fogó”-t és „nyócsoros”-t, részint szemnek, részint a juhok száraz takarmányaként. Zöldtakarmánynak csalamádét, s bőven – mert kevés a rét, s kaszálni csak a holt Ipoly-ágak medrét, a vizenyős területeket, az útszéleket lehet – lucernát, herét, „lennék”-et, vagyis bükkönyt. Az a földterület, amelybe nem búza került, terményeivel egyértelműen az állattartást szolgálja. Állat a záloga az igaerőnek, a talajjavítás: a trágyázás gyakoriságának, az önellátásnak és a vásárolásnak: a pénzhez jutásnak.

Állatszám és birtoknagyság természetesen szorosan összefügg egymással. Napszámos emberek, merthogy a takarmányt nehezen tudják előteremteni, egyetlen tehénkét, egyetlen hízót tartanak. Négy-öt holdasok egy-két növendék marhával, néhány juhval is foglalkoznak már. Tíz holdon felüliek istállóiban áll legalább egy pár ló, egy-két fejőstehén, ugyanannyi növendék marha, egy (de néha két) anyadisznó, négy-öt süldő, öt-tíz juh. A különbségek ellenére azonban egy dologban azonosan viselkedik minden egyes állattartó: otthona valamennyiüknek az istálló is.

Fúrni-faragni tudó parasztemberek kezéből kikerültek egyszerűbb bútordarabok: fejőszék, szalmaágy. Az utóbbi nyaranta kint állt az eresz alatt, telente meg bent az állatpárától meleg falak között. Keményfa lábakra helyezett deszkakeretből készült ez a fekvő-alkalmatosság. Keretében a sodronyt lécek helyettesítették, ezeknek a közeit fonta be szalmakötéssel az ezermester parasztember, hogy legyen min elüldögélnie az istállóban, hallgatva a lovak hersegetését, a marhák majszolászását, fontolgatva, hogy mire is lesz jó ára a csikónak, ára az üszőnek. Aludni persze inkább párnák között aludt volna az ember; az állatai iránti aggodalom és felelősségérzet azonban rá-ráfektette őt az istállóbeli szalmaágyra is. Azon virasztotta át az éjszakát, figyelve, nem fordult-e meg anyjában a világra készülő kisborjú; föláll-e, hogy szopják, bárha reszkető térdel, az újszülött kicsikó. Máskor meg, ha a „hátsó ház”-ban aludt is, arra riadt föl, hogy dobokolnak az istállóban a lovak. Valamelyikük elszabadulhatott, bóklász a sötétben, riogatja

párját... S ment máris a parasztember, ment ingben-gatyában, álmosan, mégis tiszta fejjel, hogy rendet teremtsen a lovai között.

A muszáj parancsa vagy a szeretet hívta életre ezt a törődést?

Ez is, az is. Falumban – ahol a XIX. század derekán egyik központját hozta létre a lótenyésztésnek Hont vármegye tekintetes gazdasági vezérkara, fedeztetési állomást alapítva – hagyománya, tapasztalata, szakértelme, szeretete volt a lóval való foglalatosságának. Lovas gazdának lenni rangot jelentett, de még inkább számtalan előnyt. Egy-egy pár ló szántáskor, betakarításkor gyorsította a munkát; megadta a gazdának a fuvarozás lehetőségét. Jól betanított lovak – bal felől a „nyerges”, jobb felől a „rudas” – nekifeszülve a hámnak, könnyedén rántották ki a dágványból a „ganaj”-jal megtetézett szekeret, megbirkóztak a határ kaptatóival. Inkább nóniuszt tartottak a gazdák, mint lipicait; az előbbi, lévén szívós és erős fajta, jobban megfelelt a dimbes-dombos faluhatárnak. 1938-ban 252 lovat írt össze a községben a statisztika; ennél több ló a korabeli ipolysági járás harmincnégy faluja közül mindössze Deménden számláltatott. Lovas falu volt a ma már ló nélküli Ipolypásztó (amelynek utolsó pár lovát, szimbólumát a régi parasztvilágnak, 1982-ben a szövetkezet telepén egy földbe helyezett, meghibásodott villanykábel árama csapta agyon...), okos és hű segítőtársaikat becsülő, szerető lovas gazdákkal. 117 kancára 2 mént tartott a faluközösség. A szekerek után futkározó, anyjuk mellett fickándozó, virgonc csikók kétéves korukban nőtték ki a kisgyermekkor; s kezdték a gazdák betanítani őket. Vasárnap délutánonként – ekkor kínálkozott idő a csikókkal való foglalatosságra – olykor négy-öt, üresen gördülő kocsi járta le s föl a falu utcáját. Kezes, szóra hajló „öreg ló” mellett ismerkedett a szekérhúzás és a vezényszavak tudományával a betörendő csikó, tanulva a gyeplő játékát, s hogy a „gyí” annyit tesz: indulj; a „hő”, hogy állj; a „tüled”, hogy jobbra; a „hózzád”, hogy balra; a „curikk”, hogy hátra.

Jó állású, betanított lónak háromezer korona körül mozgott az átlagára. A csikókat a zselizi, ipolyszalkai, ipolysági, kéméni, bényi vásárokon adták el; no meg persze helyben, hiszen az államfordulat után vásárhely Ipolypásztó is.

Növelte a lótartás jelentőségét, hogy a századforduló óta eltelt évtizedekben alaposan megváltozott az igásállat-állomány ösz-

szetétele. 1895-ös összeírások szerint még tizenkilenc kettes és tizennyolc négyes ökörfogot járta a falu utcáját, határját; a harmincas évekre négy-öt pár maradt belőlük hírmondónak. Csökkent a hizlalásra fogott ökrök száma is: 1911-ben 154-et, 1938-ban már csupán 59-et írt össze a statisztika. Aki továbbra is igavonásra használta e nagy erejű, villás szarvú jószágokat, kétéves korában mondta az állatnak, hogy: „Tanulj, tinó, ökör lesz belőled!” Akár csak a csikót, a tinót is egy tapasztalt igavonó mellé fogták be, kötött kerekű üres kocsi elé, miközben láncon vezetgették az állatokat. Szoktatás közben egy-két hétig nem ültek föl a kocsira, megvárták, míg az állat betörődik a járomba. Szántáskor a jármot „*tézslyá*”-val kapcsolták az eketaligához. Hogy milyen volt a tézslya? „*Mint egy szekérrúd; elöl a járomba kapcsolva járomszögvé, a végin még két lánc, ráakasztva a talyigára.*” Pattogó ostorral meg vezényszavakkal irányították az ökröket: „*cselő*” (jobbra), „*hajc*” (balra), „*hóha*” (állj), „*kerhő*” (járomba), „*hüjk*” (hátra).

Az ökörtartás jelentősége a századforduló óta csökkent, a tehen-tartásé viszont nőtt. 1911-ben százhuszonhét, 1938-ban pedig már kettő híján kétszáz tenyészs- és fejőstehenet írtak össze falumban a statisztikusok. Szívós állatok voltak az Ipoly-völgyi tájfajtaához tartozó tehének: vontatták (kisebb gazdaságokban) a megrakott szekeret, húzták – „*tézslyá*”-val, mint az ökrök – az ekét, járták a földeket, a határ útjait, s emellett még tejjel is ellátták a családot. Sövénykerítések karóira vagy földbe ásott, ágos-bogas „*kécségefá*”-ra húzva minden udvar képéhez hozzátartoztak a száradni kitett köcsögök. Beléjük került a tej; fölét, ha két-három nap múlva összegyűlt a pince hidegében, külön edénybe szedte le a ház gondos asszonya. Ha úgy kívánta a konyhai szükséglet, a „*köpölő*”-ből kikerült a vaj is. A megaludt tejet meglangyították: öszszement, túró lett belőle. Nemcsak önellátást biztosított a tej, pénzt is hozott a házhoz. Tejesarnok gyűjtötte be a tejet, amely a faluból a szomszédos Zalaba feldolgozó csarnokába vándorolt tovább.

Az apaállatok a község tulajdonában voltak, de tartásukat a gazdaközösség árverésén egy-egy vállalkozó szellemű parasztember vállalta magára. Minden bika után egy hold földet kapott a községtől; a gazdaktól meg pénzt a „*folyatás*”-ért. A kisborjút

hat-nyolc hetes korában választották el. Kijárt neki a maréknyi abrak s a legjobb takarmány, hogy üszövé cseperedve vevőre találjon a vásárokon. Egy-egy jó tehén átlagára ezer-ezerkétszáz korona körül mozgott.

Gulyása – nem lévén a szántóterületként hasznosított határban elég legelő – nem volt a falunak. Kanásza viszont igen. Fizetését az állattartóktól búzában kapta. Kiegészítő jövedelmekben is részesült a falu hajnali csendjét tülökszavával napról napra fölverő kanászember: bizonyos alkalmakkor (mint erről a jeles napok kapcsán szólunk majd) „*pásztorkalács*”-ot kapott; meg bort, ami kijárt neki a disznó „*bezügása*”-kor is. Az erdőt és a művelésre alkalmatlan területeket járta a konda, aratás után meg a tarlókat. 1938-ban kilencszáznegyvenhat sertést találtak az összeírók Ipoly-pásztón, száz-egynéhánnyal többet, mint 1911-ben. Nagy napnak számított minden háznál, amikor a téli hajnalok sötétjében vörösen izzott fel a hízásra fogott mangalicák húst, zsírt, hurkát, kolbászt kínáló tetemén a disznótor szalmamáglyás örömtüze. Az anyadisznók malacai és a süldők, akárcsak egyéb növendék állatok, pénzre váltható értékei voltak a parasztilágnak, amelynek embere persze ki volt téve a gazdasági válság következményeinek is (1928-tól 1932-ig az élő sertés átvételi ára harminckét százalékkal esett).

Nyerítés, bőgés, rőfögés mellett bégetés fogadta még reggel s este az etetéshez készülődő gazdákat, de csupán télen, hiszen áprilistól hóhullásig az erdőt s az erdőalji legelőt járta a juhnyáj. 1938-ban 791 állatot tartottak a juhgazdák, akiknek élén a maguk közül választott, „*juhbíró*” állt. Ő hívta össze gyűlésre a gazdákat, ha az „*akótalaj-kiadás*” történt. Az akolban felgyülemlett trágyát ugyanis árverésre bocsátotta a juhgazda-társulat. „*Sokszor jó fővertik az árát, mer ötven-hatvan szeker még még több ganaj is összegyűtt*” – mondja nagyapám. Aki a legmagasabb kikiáltási árat adta meg, az aljazhatott az akolban a juhok alá a legeltetési időszakban, s azé lett a trágya, melyet aztán télen, ha a juhok visszerültek gazdáikhoz, lovas szánkóval fuvaroztak ki a földjeire. A juhbíró hívta össze a juhgazdákat a juhászfogadó gyűlésre is. Szolgálatiért a juhász fedelet kapott a feje fölé (a juhászház, akárcsak az akol, közösségi tulajdon volt), s minden egyes gazdától, függően az állatok számától, búzát; kiegészítő juttatásként pedig pásztorkalácsot és üveg bort. Ezen kívül megillette őt a szabad birkatartás joga.

Április vége felé, nyírás idején, azt számolgatta a parasztember, hoz-e és mennyi hasznot a gyapjú, amely az Ipolyszakállosról, Szetéről felfogadott nyírók ollói nyomán került le megkopaszított állatairól. Akadtak esztendőök, amikor a jobb gyapjúminőség érdekében „megúszatták” a juhokat, áthajtva őket néhányszor az Ipolyon, s kimosva bundájukból a koszt. Súlya az „úsztatott gyapjú”-nak ugyan csökkent, a vételára viszont nőtt.

Május közepére a nyírásan mindenképpen túl kellett lenni. „Gyapjú alatt” ugyanis nem lehet fejni, márpedig az anyajuhokat május derekától Kisasszony-napig, szeptember elejéig fejte a juhász, aki nagy, gömbölyű sajtokat készített a tejből, kielégítve igényeit a gazdáknak, akiknek három-három kiló sajt járt minden egyes fejősjuhuk után.

5. AZ EZERMESTER PARASZTEMBER

Östermelőnek lenni azt jelentette elsősorban, hogy: önellátónak lenni. A munkáért járó, rendszeres időközökben megkapott bér, amely megteremti a fogyasztásnak, az anyagi javak megszerzésének lehetőségét, újkeletű vonás a falvak népének életvitelében: a szocializmus korszakában jött létre és teljesedett ki, párhuzamosan a szövetkezetek gazdasági megerősödésével. A régi parasztvilágban más értéke volt a pénznek: alkalomszerűen került a házhoz; egy-egy jó vásár és gabonaeladás után. Egy részét elvitte az adó; másik részét a nélkülözhetetlen lábbeli, a csizma, a gyerekek felruházása. Ami megmaradt, az holt tőke volt: tartalék pénzalap a következő gabonaeladásig.

„Rígën nem vót annyi píz a házná, mint máma; de tán nem is köllött annyi. Nagyon keves dolog vót, amié pízt adtak ki. Amit lehetőtt, magok csináták még, otthon.” Jó gazdának azt tartotta a gazdalét évtizedei alatt kikristályosodott gondolkodás, aki földjeit hozzáértéssel művelte; akinek otthona volt szinte az istálló is, és emberszámba vett társai benne az állatok; aki – mint a háziaszszony az élelemmel – gondosan bánt a takarmánnyal: óvta azt esőtől, hótól; szénavágóval vízszintes falúra vágta a kazlat, hogy ne döncölhesse azt szét a szél; aki „vonogó”-val, kampós vashoroggal a kazalnak a belsejéből úgy húzta ki az almoznivalót, hogy ne ázzon be a szalmakazal; aki „hamvas”-ban vagy vállra vehető

nagy, fonott kosárban: „*poplik*”-ban cipelte föl a szérúról az etetnis almoznivalót, ne vesszen belőle kárba egyetlen szál sem; s akiben mindezekén túl megvolt az a képesség is, hogy ügyességét, találékonyságát a lehető legsokoldalúbban állítsa a gazdálkodás szolgálatába, hasznosítva mindazt – szép formájú husángot, vesszőt, kökényágot, szalmát, kukoricacsuhét –, amit számára a természet „*valamire jó*”-ként felkínál.

Eltanulták és ügyesen alkalmazták hát a parasztemberek fortélyait a háziiparnak. Cirokból konyha-, erős szálú nyírfa- vagy fagyalvesszőből udvarseprőket készítettek; fűzfavesszőből „*kerekkas*”-t, „*filkas*”-t fontak, „*poplik*”-ot, tyúkkast, „*butító*”-t a kis baromfinak, méter magas, henger formájú „*szűrőkás*”-t a bor feldolgozásához. Finomabb, lehántolt fehér vesszőből a kenyértartó kosarat fonták meg és a szakajtókat. Egyikük-másikuk keze nyomán engedelmesen nyert új formát a zsúp, anyaga a tojástartó kosárnak, szájasvékának. Két darab búzaszedő szalmakosár 1943-ban még az Ipolyságon rendezett megyei néprajzi kiállításra is eljutott falumból, szemléltetve készítőiknek ügyességét. De elkerült erre a kiállításra egy falámpás, egy szépen megmunkált, cifra vésetű borotvartartó s egy fagereblye is. Szerszámnyelet majd mindenki faragott magának. Járt a szemük az erdőn: mire lesz jó egy-egy formás cser-, gyertyán- vagy mogyorófa husáng? Kapa- és villanyél, ösztökényél, gereblye készült belőle a ráérősebb, de nem tétlen téli hónapokban. Ült a gazdaember a faragószéken, húzkodta maga felé a lerögzített huságon a vonókést; meg-megállt néha: kezdi-e már elnyerni formáját a fa? Dörzspapírral, ablaküveg cserepével oly simára munkálta a nyelet, hogy öröm volt kézbe fogni: nem törte föl az soha a tenyeret. Anyai nagyapám, Tóth atya, vérében hordta a fúrás-faragás tudományát. Készített sokféle szerszámot és eszközt: nyeleket, szekérrudat, löcsöt, „*bercé*”-t (kantárfát), „*kisefá*”-t (hámfát), létrát, mosósulykot, mosószéket, sámlit, egyszerűbb eszközeit a kenderfeldolgozásnak. Monogramja – kalligrafikusan formált *M* betű összefutó száraiba állított *T* (Tóth Máté) –, melyet vagy belevéselt, vagy pedig beleégetett a fába, ma is tanúskodik még néhány, a front alatti évek viszontagságait szerencsésen túlélte tárgyon arról, hogy készítőjük ügyesen forgatta a vonó- és faragókést, a vésőt és gyalut.

Házilag készült – „*baronatövisk*”-nek való hosszú, erős, seprűs galagonyaszálakból, de még inkább kökényágakból – a magtaka-

rás eszköze, a „*töviskbarona*”. Telente még a magyarországi oldalra, a börsönyi Nagy-völgy erdejébe is átszekereztek anyag után a gazdák. A gonddal megválogatott ágakat – százötven is kellett egy másfél-két méter széles boronához – beáztatták vízbe. Ha megpuhult a szár, csavartak rajta egyet: tartson feszesen a farámában, melynek három lécközét jó sűrűn befonták vele. Elkészülvén a tűskeborona, nehezekkel lenyomatták, hogy a szerteálló ágak a befont vesszőkhöz illeszkedjenek, s hogy szépen, egyenletesen simítson majd az ősi emlékeket őrző tövisborona.

Mi készült még a paraszt ezermesterek kezén? Kukoricacsuhéból („*sustya*”-ból) lábtörlő; ügyesebbek esetében még szatyor is, végül pedig – mindenki háztartásában – kötözék. A vízbe áztatott csuhét összesodorták, végeire, közepére csomót kötöttek, hogy ne bomoljon szét. Hosszú téli estéken, miközben az asszonyok fontak, anyai dédapám, Urbán öregattya zsákszámra sodorgatta a sustyát: ne szenvedjenek belőle hiányt szőlőkötözéskor. Ugyanő volt a tudója a „*gajmolás*”-nak is. Hogy „*gajmónyi*” mit jelent? Annyit, mint kenderrost legdurvább, másra nem való fajtájából madzagot készíteni. Székre tette a kóccsomót a gajmoló ember, nehezekkel lefogatta, majd melléje ült. Egyik kezében a „*gajmó*”: egy álló 1-esre emlékeztető ágdarab, amellyel húzkodja a kócból a szálakat, miközben a másik kezével vizezi, sodorintgatja őket, hogy jól összeálljanak. Szaporodott a vastag kócfonál, egyre hosszabb lett a madzag. Össze ne bomoljon, föltekerték a kajmó hosszabbik szárára. Disznóláb, szalonna lógott a kamrában az erős „*gajmótt madzag*”-on; ruhaszárító kötél, borjúkötél készült belőle; több kajmónyi vastag kócfonál összefonásával meg „*rúdalló kötél*” a szekerekre.